

КОГНІТИВНІ АСПЕКТИ МІЖКУЛЬТУРНОГО СПІЛКУВАННЯ

УДК 165.62:81'1

Н.І. Андрейчук,
Національний університет “Львівська політехніка”,
м. Львів

МОВНА КОГНІЦІЯ ЯК СКЛАДОВА ПРОЦЕСУ ТВОРЕННЯ ЖИТТЄВОГО СВІТУ ЛЮДИНИ

У статті робиться спроба довести, що мовна когніція є складовою творення життєвого світу людини, який у функції “ґрунту” надає матеріал для побудови концептуальної моделі його багатовимірного відображення, а у функції “дороговказу” спрямовує процес когніції як “активності знання” на відображення цієї моделі у мові.

The article presents the result of an attempt to prove that lingual cognition is a constituent of man's life world creation. The latter performs the function of substrate (Boden-Funktion), offering the material for the conceptual modeling of its multivariable reflection, and the function of guide (Leitfaden-Funktion) which directs the process of cognition as the “activity of knowing” to the reflection of this model in the language.

***Звичайно, не можна жити, не осмислюючи духовно життя
(з листа Л.Виготського до Р.Левіної 16 червня, 1931 року)***

Співвідношення когнітивної, соціологічної та культурологічної спрямованості лінгвістичних досліджень останніх років висуває на перший план цілісний аналіз Homo Lingualis, її природи, складових, функціонування, еволюції і репрезентативних форм, як центральної пошукової проблеми. Homo Lingualis та її діяльність по інтеріоризації дійсності, втіленій у формі певним чином структурованих і систематизованих знань і уявлень, стає початковою точкою відліку для ідеології антропоцентричної парадигми лінгвістики. Основні програми досліджень в рамках цієї парадигми можуть бути узагальнені наступним чином: 1) дослідження екзистенційної (властивої лише людині) “мовної свідомості”, що представлена творчою активністю інтуїції,

продуктивною уявою, символічними формами, здатністю наочно-гностичного та мовного моделювання (як мова “живе” у людині); 2) встановлення ролі мови в конституюванні людського буття (ціннісно-смыслового універсуму) в певному ціннісно-адаптованому варіанті (як людина пізнає світ через мову); 3) вивчення мови як основного чинника буття людини в ракурсі потенцій і практичних реалізацій для забезпечення діяльності соціуму (як людина ідентифікує себе через мову); 4) вивчення багатоманітності форм втілення мовної свідомості, що впливають з комунікативних функцій, котрі визначають доцільність та необхідність цих форм (як людина “омовнює” дискурси) [1]. Друга з вищеперелічених програм зосереджується на вивченні мовної картини світу, яка найчастіше визначається як сукупність знань про світ, що зафіксована в лексиці, фразеології, граматиці і тлумачиться як “відображення у психіці людини предметного навколишнього світу, опосередковане предметними значеннями і відповідними когнітивними схемами, які піддаються певній рефлексії” [11, с. 45]. Ці когнітивні схеми можна розглядати як систему кодів культури, де кожний код – це макросистема характеристик об’єктів картини світу, що об’єднані спільною категоріальною властивістю; це певна понятійна сітка, використовуючи котру носій мови категоризує, структурує і оцінює оточуючий його і свій внутрішній світи [14, с. 177]. Фактично, створення мовної картини світу є процесом “розпредмечування” кодів культури через мову. Цей процес можна визначити як людську когніцію, тобто взаємодію систем сприйняття, репрезентації та продукування інформації у процесі інтелектуальної діяльності [2].

Метою даної статті є спробувати довести, що мовна когніція є складовою творення життєвого світу людини, який розглядається як особлива когнітивна реальність, що є перехідним шаром суміщеного буття суб’єктивного і об’єктивного. Цей “перехід” забезпечує здатність людини проникати в об’єктивне і з нього об’єктивне проникає у план свідомості (процес пізнання). Життєвий світ людини розкривається через приєднання феноменів людського буття до смислів людської діяльності, коли стихійність людського існування перетворюється у здатність об’єктів бути “почутими”, сприйнятими на рівні культури, у сфері їх практичного й духовного освоєння, а також культурно-символічної репрезентації у мові.

Основними термінологічними одиницями даного дослідження є, життєвий світ, *Homo Lingualis* і мовна когніція. Кожне з цих понять повинно тлумачитися в першу чергу через ті вияви людського “Я”, що постають як об’єкти філософсько-антропологічної рефлексії.

Саме поняття “життєвий світ” (*Lebenswelt*) належить до основних понять феноменології пізнього Е. Гуссерля (1859-1938) і було введено ним у роботі “Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія”, перша частина якої вийшла у січні 1936 року у Белграді, а

повне видання – лише після смерті автора. Ще у травні 1935 року, читаючи у Празі лекції “Криза європейського людства і філософія”, він звертається до теми “наук про дух”, предметом теоретичного інтересу яких є “люди як особистості, їхнє особистісне життя і діяльність і, відповідно, її продукти” [5, с. 101]. Життя розглядається не у фізіологічному сенсі, а означає цілеспрямоване життя, що створює продукти духа, – “культуротвірне життя в єдності певної історичності” [5, с. 101], а “оточуючий нас світ – це духовне явище нашого особистого і історичного життя” [5, с. 102]. Світ завжди певним чином усвідомлений як наявний “універсальний горизонт”, але не тематизований. Тематизованим є те, до чого людина звернена, на що вона спрямована [5, с. 106]. Розвиваючи ідею життєвого світу у “Кризі європейської науки”, Е. Гуссерль робить висновок про трансцендентальний статус життєвого світу, що породжується життєвою активністю трансцендентального Я і є теоретичним узагальненням на основі очевидностей первинного досвіду, тобто самого життєвого світу, котрий надає матеріал, у тому числі й для філософських побудов [7, с. 152].

Німецький дослідник Ульріх Клесес виділив у теорії життєвого світу Е. Гуссерля дві функції: функцію “грунту” (Boden-Funktion) і функцію “дороговказу” (Leitfaden-Funktion) [19]. Перша функція полягає в тому, що основою суб’єктивної роботи думки дослідника є “оточуючий життєвий світ; він постійно передбачається як ґрунт, поле його діяльності, в якому тільки і мають смисл його проблеми і способи мислення” [6]. Значення другої функції у тому, що життєвий світ є відправним пунктом для радикального самоосмислення і виступає як початок шляху до феноменології як “методу з’ясування значенневих полів свідомості, що уможливають сприйняття об’єкта як феномена, тобто як такого, що сам себе виявляє (предмета безпосередньо виявленої свідомості)” [4, с. 141]. У процесі уточнення значення творчої активності свідомості зовнішній світ “редукується, перетворюючись на універсум інтенціональних корелятів мого трансцендентального Я, причому він невіддільний від цього корелята” [12, с. 355]. Е. Гуссерль виділяє три види редукції: філософську, ейдетичну і трансцендентальну. Ейдетична редукція досягається усуненням фактичних елементів досліджуваного об’єкта таким чином, щоб можна було сприйняти його сутність (ейдос) через виявлення в ньому типової структури. Ф. Бацевич зазначає, що стосовно мови як об’єкта рефлексії вона є однією з найважливіших операцій свідомості [4, с. 141]. Ейдетична варіація відшукує сутнісні структури, абстрагуючись від випадковостей і індивідуальних особливостей фактично здійснюваних актів мислення. У цьому контексті ейдос співвідноситься з “ідеєю” Платона як трансцендентної, осягненої розумом форми, що існує окремо від одиничних речей, які до неї причетні [18] фактично здійснюваних актів мислення.

Таким чином, у системі феноменологічної гносеології на перший план був висунутий аналіз інтерсуб’єктивної смислової значимості об’єктів “життєвого світу”. Петер Прехтль, аналізуючи феноменологію Гуссерля зазначає, що для останнього кореляція між окремим актом свідомості і об’єктом акту поширюється на інтенціональне життя і його корелят: світ. Інтенціональні переплетення і імплікації сприйняття характеризують структуру досвіду світу [15, с. 45].

З лінгвістичної точки зору поняття інтенціональності як скерованості свідомості на свій предмет можна співвіднести з поняттям когніції, яке будемо розуміти як процес формування системи інформації про світ. У сучасній теорії комунікації ця система розглядається як система концептів, уявлень людини про світ, що конструюється людиною як членом певної когнітивної і культурної спільноти. В побудові таких систем суттєву роль відіграє природна мова. “Прикріпленість виразів мови як знакової системи до певних фрагментів концептуальної системи дозволяє оперувати заключеною в ній інформацією, що приводить до побудови і адаптації системою такої інформації, котра не може бути сконструйована без мови і котра дає можливість вийти за межі безпосереднього досвіду конкретної окремої людини” [17, с. 493].

Когніція знаходить своє відображення у категоризації – процесі впорядкування осмисленого, його розподілі по понятійних нішах. Для філософського знання категорії – це фундаментальні поняття, що відображають найсуттєвіші, закономірні зв’язки і відношення реальної дійсності і пізнання [18]. Сьогодні теорії категоризації стають пріоритетним напрямком когнітивної лінгвістики, для якої першочергове значення мають різні пізнавальні прийоми, що дозволяють впорядковувати знання про світ через відображення зв’язку світу, мови, культури і людини як суб’єкта пізнання. Термін “категоризація” застосовується до різних видів діяльності і досвіду людини в цілому. У даній статті пропонується розглядати категоризацію як спосіб когніції, котра, у свою чергу, тлумачиться як фундаментальна здатність людини до конституювання людського буття (ціннісно-смислового універсуму). Продуктом цього конституювання є суб’єктивний образ зовнішнього світу, “інформаційна модель тієї частини свідомості суб’єкта, котра відповідальна за формування та створення суб’єктивної реальності” [13]. За твердженням О.М. Леонтьєва “суб’єктивний образ зовнішнього світу є продуктом діяльності суб’єкта” [10]. Механізм створення суб’єктивної реальності є по суті перетворенням речей в образи людського входження в буття, а світ “постає як події, багаті на потенційне слово” [3, с. 365]. Моделюючи процес когніції з допомогою процесу категоризації як “психічного процесу віднесення одиничного об’єкта, події, переживання до певного класу” [16], ми отримуємо схему зберігання фактичних значень характеристик об’єктів

суб'єктивної діяльності. Субстанцією, де представлені когнітивні категорії, що визначають людську свідомість і репрезентують сутність культури, виступають в першу чергу семантичні структури природної мови. Вони забезпечують понятійну складову суб'єктивної реальності з усім багатством її характеристик і взаємозв'язків, а суб'єктом пізнання виступає Homo Lingualis.

У Е. Гуссерля “конкретний феномен осмисленого вираження” становить багатшарове утворення. В ньому він виокремив, по-перше, предмет, що покладається думкою, по-друге, зовнішню щодо нього “фізично”-виражаючу (мовну, словесну, знакову) оболонку, по-третє, психічні переживання, які супроводять процес мислення і в які предмет ніби “вкладений”, по-четверте, корелятивний щодо предмета спосіб його усвідомлення – мислительний акт, котрий надає вираженню значення й споглядальної повноти, акт, що в ньому конститууються єдність і смислова цілісність предметності, яка мається на думці, тобто саме відношення свідомості до предмета [9, с. 61]. Життєвий світ у функції “ґрунту” надає матеріал для побудови концептуальної моделі його багатовимірної відображення, а у функції “дороговказу” спрямовує процес когніції як “активності знання” [20] на відображення цієї моделі у мові.

Орієнтація гносеології на розкриття смислових ресурсів життєвого світу, на функціонування екзистенціалів, структур нашої прилученості до інтерсуб'єктивних горизонтів семантичного поля культури як системи символів, що втілюють інтелектуальне і ментальне структурування і пізнання світу людиною, може забезпечити новий вектор когнітивних пошуків у сучасних лінгвофілософських дослідженнях. При усій різнобарвності в інтерпретації поняття когніції різними лінгвофілософськими напрямками їх об'єднує думка про специфіку мовних вимірів життєвого світу людини, а “феномен світу, пізнаного через мову, постає для людини передусім таким, яким постає для неї мова” [8, с. 9].

Література

1. Андрейчук Н.І. Антропоцентрична парадигма сучасної лінгвістики: ідеологія і програми досліджень // Лінгвістичні студії: 36. наук. праць. Випуск 17 / Укл.Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонНУ. – С. 273-278.

2. Андрейчук Н.І. Когнітивна лінгвістика і моделювання інтелектуальної діяльності // Проблеми та перспективи лінгвістичних досліджень в умовах глобалізаційних процесів: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Тернопіль, ТНЕУ, 30-31 жовтня 2007р., в 2-х частинах. – Частина 1. – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – С. 48-51.

3. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М., 1979.

4. Бацевич Ф.С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень: Підручник. – К.: ВЦ “Академія”, 2008. – 240 с.
5. Гуссерль Э. Кризис европейского человечества и философия // Вопросы философии, № 3, 1986. – С. 101-116.
6. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. – М., 1994.
7. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. – СПб.: Владимир Даль, 2004. – 400 с.
8. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: Нариси: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: Довіра, 2007. – 262 с.
9. Кошарний С.О. Біля джерел філософської герменевтики / В. Дільтей і Е. Гуссерль/. – К.: Наукова думка, 1992. – 124с.
10. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975.
11. Леонтьев А.Н. Философия психологи – М.: Наука, 1994. – 405 с.
12. Мотрошилова Н.В. Гуссерль и Кант: проблема “трансцендентальной философии” // Философия Канта и современность. – М., 1974. – С. 329-377.
13. Петров А.Н. Моделирование субъективной реальности [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://filosofia.ru/70583/>
14. Пименова М.В. Коды культуры и принципы концептуализации мира // *Studia Linguistics Cognitiva*. Вып.1. Язык и познание: Методологические проблемы и перспективы. – М.: Гнозис, 2006. – С. 172-186.
15. Прехтль П. Введение в феноменологию Гуссерля. – Томск: Издательство “Водолей”, 1999. – 96 с.
16. Психология. Словарь / Под общ. Ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
17. Эффективная коммуникация: история, теория, практика: Словарь-справочник / Отв. редактор М.И. Панов, Л.Е. Тумина. – М.: ООО “Агентство “КРПА Олимп”, 2005. – 960 с.
18. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.
19. Claesges, U. Zweideutigkeiten in Husserls Lebenswelt-Begriff / U. Claesges // *Perspektiven transzendental-phaenomenologischer Forschung*. Hrsg. von U. Claesges und K.Held. – Haag: Martinus Nijhoff, 1972. S. 85-101.
20. International Encyclopedia of Communications/Ed. in Chief E.Barnouw. – Vol.1. – New York, Oxford: Oxford University Press, 1989. – 462 p.